

БУДІВНИЧІ БІБЛІОТЕКИ

В.С.Пашкова

“ВАШ КАТАЛОГ СТАНЕ НАСТІЛЬНОЮ КНИГОЮ...”

Степан Йосипович Петров – відомий український книгознавець, бібліограф та педагог. Нині в науковий обіг вводяться матеріали, що не публікувались раніше, і які, на наш погляд, дають змогу висвітлити роль цього вченого та його місце в українському книгознавстві та бібліографії.

С.Й.Петров народився в травні 1917 р. в селі Явкіно на Смоленщині. В 1941 – закінчив Могильовський педінститут із спеціальності: вчитель російської мови і літератури. Але працювати не довелося з перших місяців Великої Вітчизняної війни С.Й.Петров – на фронті. Війну закінчив у Берліні, гвардії майором. Нагороджений орденами “Красной Звезды”, “Отечественной войны” II ступеня, медалями. В 1946 р. С.Й.Петров став співробітником Державної публічної бібліотеки УРСР (нині – ЦНБ), тут розпочав наукову діяльність. 1947–1949 рр. – заочна аспірантура при Київському Державному університеті, 1950 р. – аспірантура при бібліотеці (відділення книгознавство). Своїми вчителями С.Й.Петров вважав літературознавця, книгознавця, члена – кореспондента АН УРСР С.І.Маслова та книгознавця, члена – кореспондента АН УРСР П.М.Попова.

В 1951 р. С.Й.Петров захистив кандидатську дисертацію з теми “Книговидавнича та книготорговельна діяльність М.І.Новикова”. Один з офіційних опонентів, літературознавець, академік О.І.Білецький відзначав, що “...виходячи з книжкових фондів Києва, від вивчення матеріалів, які знаходяться в Москві і Ленінграді, тов. Петров С.Й. не тільки виправив чимало неточностей існуючих описів книг, що видані Новиковим, але й

значно розширив кількість цих книг, які нараховувались Семенниковим у кількості 944 назви і устанавлюються т.Петровим у 1047 назв”¹.

По закінченню аспірантури С.Й.Петров протягом 15 років працював завідувачим відділом рідкісної книги ДПБ УРСР. У коло його наукових інтересів входила й історія книгодрукарства. На початку 50-х років учені поставили питання про бібліографування і каталогізацію слов’янських та давньоруських видань і рукописів, складання їх зведених каталогів, насамперед створення каталогів книг окремих книгосховищ. Серед перших таких робіт С.Й.Петров підготував каталог “Книги гражданской печати XVIII века” [1]. До нього ввійшли близько 3 тисяч окремих видань (приблизно 5 тис. томів) книг 1708–1800 рр. (зберігаються у відділі рідкісних та цінних книг ЦНБ). Тут описано близько 20 видань, не зареєстрованих у найповніших покажчиках книг XVIII ст. [2]. Книга одержала позитивну оцінку вітчизняних та зарубіжних учених. Замовлення на неї надійшли з Болгарії, Польщі та інших країн.

С.І.Маслов у листопаді 1953 р. писав: “С.Й.Петров багато попрацював, щоб стали відомими фонди гражданських книг XVIII ст., які належать Бібліотеці, над точним їх описом, над розкриттям псевдонімів та авторської приналежності [...] Як важливий посібник під час вивчення гражданських видань у відділі стародруків, “Каталог” С.Й.Петрова має, на наш погляд, і ширше наукове значення”².

У передмові до каталогу перераховано основні джерела поповнення фонду Бібліотеки. Старанно складено допоміжний апарат: іменний покажчик перекладачів, покажчик міст і друкарень, систематичний покажчик літератури.

У листопаді 1956 р. після виходу каталогу С.І.Маслов у листі до відомого літературознавця, бібліографа та історика книги члена – кореспондента АН СРСР П.Н.Беркова писав: “Вельмишановний Павле Наумовичу,

¹ Цит. за рукописом О.І. Білецького, що зберігається в родині С.Й.Петрова (тут і далі переклад архівних матеріалів з російської здійснено автором).

² Архів Петрова С.Й.

надсилаю Вам роботу мого учня Степана Йосиповича Петрова, яка містить каталог книг гражданського друку ХУІІІ ст., які належать Держ. Публічній Бібліотеці (Бібліотеці Академії наук УРСР). Думаю, що каталог цей для Вас, у зв'язку з Вашими працями з російської літератури ХУІІІ ст., може становити певний інтерес [..] Бібліографічні праці такого роду видаються у нас з деякими труднощами: люди, які мало розуміють, але мають владу "в'язати та вирішувати" видавничі справи, не схильні підтримувати такі починання. Тому, якби Ви визнали можливим де-небудь у пресі (звичайно, якщо Ви визнаєте, що книга варта цього), або нехай навіть в особистому листі, який можна було б показати у видавництві Академії, позитивно відгукнутись про каталог та відмітити цінність подібних праць, це суттєво допомогло б просунути другу книгу"³.

П.Н.Берков відповів С.І.Маслову "– Про книгу я високої думки [..] Я думаю, що вона принесе велику користь і як наукова праця, і як патріотичний акт – свідоцтво того, які величезні цінності знаходяться в Києві, про які мало хто знає і які красномовно говорять про українську культурну діяльність в минулому (збирання та зберігання) і в сучасному (зберігання та опис)." (29.11.1956 р.)⁴.

Як завідувачий відділом стародруків, С.Й.Петров піклувався поповненням книжкових фондів. Після смерті С.І.Маслова (1957 р.) його рідні передали в дар Публічній бібліотеці УРСР книги, що належали вченому. Листи рідних С.І.Маслова, що зберігаються в родині С.Й.Петрова, красномовно свідчать про позитивну роль Степана Йосиповича у долі цього цінного зібрання та його збереженні.

С.Й.Петров був також автором статті про С.І.Маслова в енциклопедичному словнику "Книговедение" (М., 1982).

Враховуючи великий інтерес, з яким було зустрінуто видання каталогу книг гражданського друку ХУІІІ ст., та в порядку підготовки до VI Міжнародного з'їзду славистів, співробітники відділу рідкісних та цінних книг С.Й.Петров, Я.Д.Бірюк та Т.П.Золотар склали опис слов'янських книг кирилівського друку ХУ – ХУІІІ ст. (зберігаються в ДПБ УРСР) [3]. У ньому представлені дані про 1291 видання, що становить понад 35% усієї книжкової продукції ХУ – ХУІІІ ст. ст., надрукованої кирилицею. Подано 126 назв видань, раніше не врахованих в жодній бібліографічній праці. Було складено допоміжні покажчики: міст, друкарень та їх видань, покажчик назв книг, покажчик імен. Вихід цього видання був

схвально зустрінутий науковою громадськістю [4].

Результатом подальших науково-дослідницьких пошуків С.Й.Петрова став каталог "Книги первой четверти XIX века", який є продовженням попередніх видань (містить описи 2824 книг, які зберігаються в ДПБ УРСР). Додавались скрупульозно розроблений науково-допоміжний апарат: іменний покажчик перекладачів та видавців, покажчик міст і друкарень, предметно-систематичний покажчик, список бібліографічних посібників (вони згадуються в каталозі).

Ця праця також була високо оцінена науковцями не тільки в нашій країні, а й за рубежем. Так, румунський дослідник Даміан П.Богдан писав: "Мені приємно відзначити, що Ви продовжуєте свої ґрунтовні праці в галузі слов'янської та російської бібліографії, спочатку в колективній праці "Славянские книги кирилловской печати XV – XVIII вв." (на цю працю, я думаю, Вам відома моя рецензія, що надрукована в румунському академічному журналі "Analele Romino-Sovietice Istorie", N 1, 1959 р., с. 122–124 [..] Переглянув Вашу останню працю, і вона, я вважаю, така ж значна, як і "Книги гражданской печати XVIII века".

Уже в 60-ті р. С.Й.Петров був відомий як визначний дослідник-книгознавець. У травні 1963 р. Ю.О.Меженко пише С.Й.Петрову: "Ви, мабуть, не знаєте, що я, крім "Шевченкіани", збираю матеріали до історії бібліографії, зокрема портрети бібліографів. Маю вже чималу збірку і старих бібліографів і наших сучасників. Але Вашого портрета у мене, на жаль, нема. Отже звертаюсь до Вас з великим проханням будь-ласка, дайте мені своє фото [..] На звороті прошу розписатися й подати точну дату народження та дату, коли зроблене це фото"⁵.

Відомий книгознавець П.М.Попов у другій половині 60-х років писав: "Можна сміливо та без перебільшення сказати, що тов. Петров належить до числа найвидатніших книгознавців республіки, є гідним продовжувачем славних традицій своїх учителів – проф. С.І.Маслова, академіка О.І.Білецького. І хоча офіційно С.Й.Петров був аспірантом проф. С.І.Маслова, наші наукові зв'язки в галузі книгознавства були і залишаються настільки близькими, що дає мені повне право вважати його своїм учнем. Протягом багатьох років ми спільно працюємо на ниві українського книгознавства. Перу тов. Петрова належать близько 30

³ Архів Петрова С.Й.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

друкованих робіт, серед яких ряд великих бібліографічних монографій [–], що стали широко відомими не тільки у нас, але й поза межами СРСР. Позитивні рецензії на його роботи були надруковані в Болгарії, Югославії, Румунії та ін.' ' 6.

Вагомий внесок С.Й.Петрова в підготовку бібліотечних кадрів. Він розпочав свою педагогічну діяльність у 50-ті роки – в Київському університеті, де викладав історію видавничої справи та історію російської журналістики, потім – у Київському філіалі Львівського поліграфічного інституту. Читав курси історії книги та бібліотечної справи в Київському консультпункті Харківського бібліотечного інституту, Київському філіалі Харківського інституту культури, в Київському інституті культури, де працював завідувачем кафедри бібліографії, був першим деканом бібліотечного факультету.

В 60-ті та на початку 70-х років С.Й.Петров продовжував копітку роботу, спрямовану на створення репертуару книг, виданих в Україні. В 1971 р. науковий загал радо зустрів підготовлений ним каталог "Книги громадянського друку, видані на Україні, ХУІІІ – перша половина ХІХ століття" [6].

Сюди включено книги, надруковані російським громадянським шрифтом, що вийшли на території України з часу запровадження громадянського книгодрукування (1765 р.) аж до 1860 р. Каталог побудовано за принципом алфавітного розміщення прізвищ авторів книг або назв творів. Переважна більшість книг, включених до нього, переглянута і описана de visu. Він містить також описи книг, котрі не вдалося розшукати у бібліотеках. Як і в попередніх працях, добре розроблено науково-допоміжний апарат, що значно підвищує цінність видання і розширює його пошукові можливості. Допоміжні покажчики включають: покажчик прізвищ перекладачів, видавців та інших імен, що подано в каталозі, систематичний покажчик, хронологічний покажчик, покажчик міст та друкарень, список використаних у виданні бібліографічних джерел.

Цей каталог є першою спробою дати зведений опис української книги громадянського друку ХУІІІ – першої половини ХІХ ст. Хоч у цьому виданні є прогалини (наприклад у відображенні видавничої продукції губернських та приватних друкарень), він становить надзвичайну наукову цінність. Самостійне наукове значення має вступна стаття до каталогу "З історії виникнення і розвитку громадянського книгодрукування

на Україні" '. Тут зібрано та узагальнено фактичний матеріал, що характеризує особливості книгодрукування в Україні. Цікаві і додатки до каталогу. Вони вводять до наукового обігу виявлені в архівах матеріали.

Як і попередні видання, каталог було позитивно оцінено в рецензіях [7]. Видатний історик бібліографії України І.І.Корнейчик 12 лютого 1971 р. в листі до С.Й.Петрова писав "Радий за Вас, за успішне завершення нелегкої, копіткої роботи: це вагомий внесок у книгознавство і бібліографію [–] Ваш каталог стане настільною книгою для всіх, хто цікавиться друком України. Йому забезпечено довге життя. На найвищу оцінку заслуговує також Ваш нарис історії громадянського друку на Україні" ' 7.

Вагомий вклад вніс С.Й.Петров у теоретичну розробку проблем українського книгознавства, історії книгодрукування, в розробку методики складання репертуару української книги. Серед найвідоміших його праць належить відзначити: "Початок громадянського книгодрукування на Україні" та "Книгодрукування на Україні в першій половині ХІХ ст." в книзі "400 лет русского книгопечатания" (М., Т.І, 1964); "Громадянське книгодрукування на Україні в ХУІІІ – першій половині ХІХ ст." в книзі "Книга і друкарство на Україні" (К., 1965).

С.Й.Петров брав участь у створенні Української Радянської енциклопедії як консультант-бібліограф та автор статей: "Анастасевич В.Г." , "Беринда Степан" , "Богданов А.П." , "Геннаді Г.Н." , "Інкунабули" , "Книгодрукування" , "Новиков М.І." та ін. Він автор кількох статей (наприклад про Кульженко С.В.) в енциклопедичному словнику "Книговедение" (М., 1982).

Останні роки життя С.Й.Петров (помер 1974 р.) присвятив роботі над каталогом книг, виданих в Україні в другій половині ХІХ – поч. ХХ ст., який хронологічно продовжував каталог "Книги громадянського друку, видані на Україні, ХУІІІ – перша половина ХІХ століття" '. Над цією великою працею вчений трудився разом із сином, С.С.Петровим. До каталогу включено літературу (за винятком релігійно-богословської), яку було надруковано в Україні (згідно із сучасним адміністративно-територіальним поділом). Загальний обсяг роботи становить близько 300 друкованих аркушів, у ній описано приблизно 50 тис. творів друку. Видати її, на жаль, не вдалося на той час

* Там же

' Там же

правдиве висвітлення історії розвитку української культури гальмувалося.

Нині, коли ми повернулися до питання про видання

повного репертуару української книги, в основу його створення варто покласти фундаментальні каталоги С.Й.Петрова, зокрема його останню працю

1. *Петров С.О.* Книги гражданской печати XVIII века: (Каталог книг, хранящихся в Гос. публ. б-ке УССР) / Отв. ред. В.И.Маслов. —К.: Изд-во АН УССР, 1956. — 302 с.
2. *Шимченко Ф.З.* Внесок ЦНБ АН УРСР у розвиток українського радянського книгознавства // 50 років Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. Матеріали ювілейної конференції. —К.: Наук. думка, 1974. — С.51.
3. *Петров С.О., Бирюк Я.Д., Золотарь Т.Л.* Славянские книги кирилловской печати XV — XVIII вв.: Описание книг, хранящихся в Гос. публ. б-ке УССР / Отв. ред. П.Н.Попов. — К.: Изд-во АН УССР, 1958. — 266 с.
4. Див.: *Ісасвич Я.* Описи стародруків // Вітчизна. — 1960. — № 3. — С. 208–210.
5. *Петров С.О.* Книги первой четверти XIX века: (Каталог книг, хранящихся в Гос. публ. б-ке УССР) / Отв. ред. Шолом Ф.Я. —К.: Изд-во АН УССР, 1961. — 400 с.
6. *Петров С.Й.* Книги гражданского друка, видані на Україні, XVIII — перша половина XIX століття: Каталог. — Х.: Ред.-вид. від. Книжної палати УРСР, 1971. — 297 с.

М.С.Слободяник

СПРАВЖНЄ ПОКЛИКАННЯ

З ім'ям Федора Захаровича Шимченка нерозривно пов'язана післявоєнна діяльність нашої Бібліотеки. Це була неординарна особистість. Справжній інтелегент. Його вирізняли висока освіченість, внутрішня культура, благородство, порядність, скромність, делікатність, тактовність.

Ф.З.Шимченко народився 23 лютого 1922 р. на Уманщині в селі Торговиця (тепер це Новоархангельський район Кіровоградської області) у бідняцькій родині.

Він належав до покоління, яке винесло на собі весь тягар і кривду селянського будення післяреволюційного часу, жах і трагедію штучного голодомору.

Змалку привчився Шимченко до важкої праці хлібороба, як то кажуть, від зорі до зорі. Попри всі лиха тягнувся до знань, до друкованого слова. В книгах він шукав відповіді на одвічні питання, що хвилюють будь-яку мислячу молоду людину — як прожити життя, як бути корисним людям.

І, мабуть, під впливом книг він, як багато юнаків тих часів, обрав професію авіатора, мріяв про небо.

За кілька днів до початку Великої Вітчизняної війни Ф.Шимченко закінчив 13-ту середню спеціальну школу Військово-Повітряних сил у Києві і продовжив навчання у військовій авіашколі (закінчив у 1942 р.). Потім вчився у Батайському воєнному авіаучилищі льотчиків, де поєднує навчання з роботою у його бібліотеці.

Юнацькій мрії, на жаль, не судилося здійснитися — медики визнали Шимченка непридатним до льотної служби.

Федір Захарович набув професії військового авіамеханіка і за цим фахом пропрацював до липня 1947 р. Після демобілізації він повернувся до Києва. Свідомо вибрав професію бібліотекаря. Пішов працювати у Державну публічну бібліотеку (тепер — ЦНБ) у відділ фондів і обслуговування читачів. Поступив на філологічний факультет Київського педагогічного інституту (закінчив 1953 р.).

У великій науковій книгозбірні неопитлива людина може сумлінно прослужити кілька десятиріч на одній дільниці і не поцікавитися, що і як роблять колеги, що являє собою складний механізм сучасної потужної бібліотеки.

Федір Захарович прагнув глибоко вникнути в суть справи, всебічно вивчав основні бібліотечні процеси і напрями, зокрема комплектування підсобних фондів та їх технічну обробку, опис книг та ведення алфавітного і систематичного каталогів, безпосереднє обслуговування читачів. Така наполегливість і цілеспрямованість дали йому змогу з часом стати одним з найкваліфікованіших й найавторитетніших спеціалістів бібліотечної справи в Україні.

Важливий вплив на формування його як бібліотекаря—універсала і різностороннього бібліотекознавця справило спілкування з визначним діячем української книги та бібліотечної справи Юрієм Олексійовичем Меженком (на той час він керував Бібліотекою), вченим секретарем, колишнім фронтовиком Георгієм Михайловичем Плеським та іншими фахівцями старшого покоління. Саме від них перейняв Федір Захарович славні традиції української бібліотечної школи. Цю естафету має підхопити нинішнє покоління фахівців.